JOSEP ROMEU I FIGUERAS

TRAGÈDIA DE CALDESA, DE JOAN ROÍS DE CORELLA: UNA APROXIMACIÓ TEXTUAL

Aquests papers han estat redactats a conseqüència de la pressió amistosa d'una institució i de persones que m'hi han induït, a les quals no he sabut negar-me, de segur que temeràriament. Perquè des de fa uns anys el tema ha estat àmpliament debatut i enfocat dins paràmetres estrictes i en general fruitosos de teoria literària, amb mètodes que han obert noves perspectives prou raonables.[1] Vull dir que la qüestió de la *Tragèdia de Caldesa*, comunament enfocada amb sensibilitat i prou coherència, ha conegut guanys interessants i en principi satisfactoris que fan de l'obra una entitat acotada quant a la seva exegesi i la complexitat dels continguts. Sembla que gairebé tot ja ha estat dit o almenys suficientment escatit i definit. D'aquí prové que els judicis que formularé són de naturalesa potser complementària, en intentar l'aproximació al cèlebre text en la seva totalitat. Com ja ha estat dit, «de tota l'obra profana en prosa, fins de tota la seva narrativa, la *Tragèdia de Caldesa* és la peça més reeixida» de Corella,[2] de la biografia del qual avui tenim noves precisions.[3]

El text

De l'obreta de Corella se n'han fetes diverses edicions des de Ramon Miquel i Planas, sobre el manuscrit de Mayans (recordem, però, que n'hi ha una altra versió,

(1) Bibliografia corelliana, a C. J. Wittlin, «Joan Roís de Corella. Introducció a una concordança de les seves obres», *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991), I (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), pp. 327-334.

(2) J. Carbonell, «Estudi preliminar» a Joan Roís de Corella, *Obres completes*, I: *Obra profana* (València, Albatros Edicions, 1973, Clàssics Albatros, 1), p. 33.

(3) J. J. Chiner Gimeno, «Aportació a la biografia de Joan Roís de Corella: noves dades sobre el seu naixement i la seua mort», *Caplletra*, núm. 15 (tardor, 1993), pp. 49-61.

incompleta, al cançoner *Jardinet d'orats*). Per a la meva reproducció del text, tinc en compte l'edició de Rico[4] i segueixo la més assequible i recent de Badia,[5] tot i que ha sofert els efectes d'una impressió afectada d'alguns errors. Badia, altrament, intervingué en l'edició de Rico. L'edició de Badia, amb l'enumeració de paràgrafs, ben variades correccions d'errors sobretot d'impremta i canvis de puntuació que proposo, fa així:

Tragèdia de Caldesa
Tragèdia rahonant un cas afortunat que ab una dama li esdvench.

1. A tan alt grau l'estrem de ma dolor ateny que de present me dolch en algun temps sia ver ma tristor finar pugua. En açò passe los infernats, que l'ésser trist me delita e só content ma dolor eternament coldre. E, si a ma dolorida penssa alguna hora la mort se presenta, refuse acçeptar, per lo delit que la pèrdua de ma vida·m porta. Com, donchs, serà causa de tanta dolor escriure's pugua? Quin paper soferrà ésser tint de legea de tant crim? Consentrà l'ayre que veu se conforme per a que tanta culpa clarament sia lesta? Obra's l'infern, esperits inmundes sobreïxcha; tornen los elements en la confusió primera; mostren-se clar dels dampnats les penes, perquè lo món, en terror convertit, alegria no celebre. Estiguen los rius [segurs] e los monts cuytats córreguen; bollint la mar, los peixos a la rriba lançe; repose lo sol davall l'abitable terra; nunqua jamés en nostra vista los seus daurats cabells estengua; no·s compten pus de l'any los dotze mesos e sola una nit l'esdevenidor temps comprengua. Mas, per què vull ab larguea de paraules encarir crim de tant sobreabundant legea, la qual, planament rahonada, feredat de tant espantable maravella ab si porta que és inpossible los hoynts sens gran alteració les orelles a tan profanes paraules abandonen?

2. En la part del món a la qual encara de present de la gentil filla d'Agènor propi nom li resta, en la feroçe, bel.licosa província d'Espanya, en lo delitós, ameníssim Regne de València, dins los murs de la sua major çiutat, regnant aquell que a l'animós troyà ha succehit en egual ànimo, rey don Johan, una ínclita donzella, en bellea sens par, en avisament passant totes les altres, ab gràcia e singularitat tan estrema que seria foll qui en sa presènçia algun·altra lohàs en estima de tanta vàlua, delliberà, aprés que en son servir molt temps de mon adolorit viure despès tenia, los meus canssats pensaments, ensemps ab ma persona, en lo desigat estrado de la sua falda descansassen.

3. Largua istòria seria tenyir lo paper de les enamorades rahons qu·entre nosaltres, ab mostra d'estrema benvolença, passaven. Fengia la bella senyora tant contentament de mos passats servirs e presents paraules que tot lo que a sa volentat, persona e viure

(4) F. Rico, «Imágenes del Prerrenacimiento español: Joan Roís de Corella y la *Tragèdia de Caldesa*», dins F. Gewecke, ed., *Estudios de literatura española y francesa, siglos XVI y XVII. Homenaje a Horts Boader* (Frankfurt a. M., Verlag Klaus Dieter Vervuert, 1984), pp. 22-27.

(5) L. Badia, «Materiales para la interpretación de la obra literaria de Joan Roís de Corella», *Filología Románica*, 6 (1989), pp. 106-109.

s'esguardava, abandonadament deixà en discreció de ma coneixença. Mas, perquè de mi sol no fos ver parahís en aquest món haver atès, aprés poch espay de tant reposat estament, tocant a la porta de la casa, dix l'avisada senyora que, per aquella hora esperava una persona ab la qual sens tarda desempaxant de molta neçessitat breus fahenes, a mi tornaria, perquè ab més repòs tot aquell jorn algú no [tingués] poder partir dos persones, a les quals estrema benvolença en tan alta e delitosa concòrdia acordava.

4. Ab esperança de tant discretes noves, romanguí yo sol en la cambra, la porta de la qual ella no s'oblidà ab fel tancadura sagellar. No sé si fretura de finestra feÿa la casa tenebrosa, que a mi paregué, dos hores aprés mitjorn, la nit ab ses escures ales ocupava la terra, ho si Apol·lo amagava la sua luminosa cara, estimant cosa no rahonable aquesta casa fos per ell il·luminada a la hora que tan desonest crim se cometia.

5. Axí passí la major part de aquest egipçíach dia sol e acompanyat de molts e duptosos pensaments. Lo cos carregat per fexugua càrregua de mortals enugs lançant sobre·l lit, esperava la fi de tant enutjosa tarda; però, ma penssa tribulada no consentint la mia persona estar segura, fon-me forçat, passejant, seguir la varietat de mos trists e sotlíçits penssaments. Dreçant los ulls a una pocha finestra que en lo pati de la casa responia, viu un home que, ab continença d'esperar algun altre, suaus passos passejava, donant resposta, als qui de la bella senyora demanaven, qu·en fahenes secretes e de gran inportància occupada estava.

6. O piadosos hoints! Transportant vostres misericordes pensses en mi, digua cascú si semblant dolor a la mia jamés ha sofert, e ab adolorit penssament mirau la tristor que a tothora ma trista penssa combatia, esperant quina seria la fi que de tant dolorós prinçipi esdevendria. Mas, per què detinch lo temps çercant paraules a tanta pena conformes, puix és impossible tan gran tristor rahonar-se pugua? A la fi, restant del dia tan poch que·ls cavalls de Febo dellà les colones de Hèrcules, en l'occident, calçiguaven, los meus plorosos ulls mereixqueren veure la tant estimada donzella, que, partint-se de una cambra, gest, paraules, abraçar, ab altres mostres de amor estrema, de honestat enemigues, a un enamorat presentà la figura: pràticha, manera, gràçia [e] gentil continença de l[a] qual d'escriure deixe, perquè la fi de la present sol esguarda en fer palès quant la granea de ma desaventura les altres totes avança. E, per cas de més adversa fortuna mia, lo darrer comiat al terme de ma hoÿda arribà, en estil de semblants paraules: «Adéu sies, manyeta!», tancant la darrera síl·laba un desonet besar, lo so del qual les mies orelles ofené, no de menor ofenssa de la que sentran en la trista vall los de la part sinestra, dient-los nostre Redemptor: «Anau, maleyts, al foch eternal!», quant, ab justa sentència, en aquest món formarà les sues darreres paraules.

7. Partint-se de la casa lo tant estimat enamorat, féu-li present la senyora de una tan loçana e homil reverència que sol la gonella féu estalvi lo seu genoll esquerre no toquàs la dura terra, senyalant ab la sua bella cara tristor no pocha de la sua abssència. Acompanyà les sues espatles ab piadosa e enamorada vista, acostant-se aprés a un pou que poch espay d'ella distava. Ab la freda aygua assajà apartar de la sua afable cara la color e calor que en la no sangonosa, mas plaent e delitosa batalla de Venus pres havia; e, acostant-se al carçre de la mia trista presó ho cambra, obrint la porta, fengí alegria de la mia vista, tanta com havia mostrat vera dolor al que en estrem amava de la sua partida. Estava, però, la sua delicada persona maculada, semblant a roses ab blanchs liris mesclades si ab sútzies mans se menegen, que la persona del galant que ab ella reposat havia era en estrem no conforme al delicament de tan tendra donzella. Demanant-me si la sua tarda me era estada enugosa, que les fahenes que desempaxat havia, si no ella present, no era possible se acabassen (o Déu inmortal, qui lo món en nombre, pes e mesura regint, les creatures ab degut orde administrau! No [reffuseu altra vegada metre les vostres de infinit preu] estimades [espatles en l'estret pal, per acabadament rembre tant] profana culpa!), ab gran [treball, l'estrem de ma dolor],los ulls endreçats a la terra, me leçençià ab tremolosa lengua formàs, en dos cobles, rahons de semblant manera:

8. Mourà's corrent — la tremuntana ferma
e tots ensemps — los çels cauran en troços;
tornarà fret — lo foch alt en la spera
y en lo més fons — del món veuran lo centre;
tinta de sanch — se mostrarà la luna
e, tot escurt, — lo sol perdrà la forma,
ans que jamés — de mi siau servida.
E lo meu cos, — del prim cabell fins l'ungla,
mirant-ho vós , — sia partit en peçes
e, tornat pols, — no prengua sepoltura,
ni reba·l món — tant çelerada çendra;
ni·s pusqua fer — algú gire la lengua
a dir: «Bon pos!» — a l'ànima maleyta,
si Déu permet — mos ulls vos puguen veure.

E, si és ver — vos diguí may senyora,
no·s trobe·n l'any — lo jorn de ma naxença,
mas lo meu nom, — a tots abominable,
no sia·l món — persona que l'esmente,
[ans, del tot ras — de les penses humanes,]

sia passat	com un vent lo meu ésser;
tinguen per falts	lo que fon de mon viure,
e res de [mi	en lo món no·y romangue];
e, si per cas	del [meu cos gens ne resta],
sia menjar	als animals salvatges:
prenga'n cascú	la part d'una sentila,
perquè·n tants lochs	sia lo meu sepulcre
que,·l món finit,	no·s trobe la carn mia
ni.s pugua fer	que may yo ressuçite.

9. Conegué per lo adolorit estil de mes paraules la ínclita senyora que la granea de sa culpa clarament a mi era palesa; e ab moltes làgremes, sospirs e sanglots, ab veu tant conforme, gentil e delicada que no és possible en semblant manera reçitar-la, respòs en rims estramps la seguida cobla, acompanyada de gest no estrany al significat de ses paraules:

10.- Clarament veig	qu·en la mundana orla
Déu no ha fet	persona tant culpable:
yo us he comès	abominable culpa,
tal qu·en l'infern	no trob pena conforme.
És-me la mort	més dolça que no çucre,
si fer-se pot	en vostres braços muyra.
En vós està	que prengau de mi venja:
si us par que·y bast,	per vostres mans espire,
ho, si voleu,	cuberta de sçeliçi
hiré pel món	peregrinant romera.
Déu no farà	que·l passat fet no sia;
mas, si sperau	esmena de mon viure,
yo la faré,	seguint a Magdalena,
los vostres peus	lavant ab semblant aygua.–

11. Si follia és començar lo que és impossible fi attenygua, folla cosa seria assajar escriure los contrasts que ma dolorosa penssa combatien, aprés de haver hoÿt resposta de tan homils paraules: volguera, ab preu de ma vida, la sua tant gran erra se pogués rembre. O quant estimara beure de l'aygua del riu Letes, perquè, lo passat absent de la memòria, sol en lo present atengués mon enteniment terme! E fóra més alegre, aquesta bella senyora en parts de singular partida, la sua gentil persona ab tant subtil enteniment fos la part mia, e la sua falla e moble voluntat, de la falssa estima guiada, çercàs un cos leig e deforme, en part de aquell qui indignament la havia tractada!

12. Ab diversitat de tan inpossibles penssaments, me partí de la cambra ho sepulcre ha hon tanta pena sofert havia. Acçeptant la ploma, que sovint greus mals descança, la present ab ma pròpia sanch pinte, perquè la color de la tinta ab la dolor que rahona se conforme.

«Tragèdia rahonant un cas afortunat que ab una dama li esdevench»

Corella qualifica de *tragèdia* el seu relat, de primer al títol i després al subtítol, que hem transcrit i on *afortunat* equival pròpiament a «desafortunat».

Gairebé la totalitat de les proses mitològiques i amoroses del nostre autor es poden ben bé agrupar sota la qualificació de *lamentacions*, categoria en què el *plany* n'és en certa manera una varietat sinonímica, i la *tragèdia*, una precisió genèrica de prestigi, que no respon tant a allò que actualment entenem que significa una tragèdia clàssica, com a les associacions que el nom de *tragèdia* suscitava entre els medievals. Per tant, no es tracta d'afirmar que l'obreta de Corella sigui realment una tragèdia, ans d'entendre fins a on el Sèneca redescobert s'ajusta a un concepte literari que abraça, entre les seves accepcions, les lamentacions, la fortuna i els desenllaços desafortunats o desgraciats.

A la resta de l'obra de Corella els termes *tràgic* i *tragèdia* emergeixen dos cops cadascun, el primer designant l'autor tràgic antic. *Tragèdia* fóra la definició de les paraules de lamentació dites pels personatges, el mot prenent així un ús absolutament literari aplicat a algun tipus de composició especialment dolorós, un estil de lamentar algun desastre.[6]

La idea del gènere segons la concepció medieval ve de lluny. Hom assenyala una obra francesa del segle XVI sobre la Passió, amb una mena de text i un concepte de tragèdia als quals es conforma també un sermó llatí de Felip de Malla, que va usar per primera vegada el nom de *tragèdia* així concebut en terres catalanes. Al text de Malla hi és ben pròxima la molt difosa traducció glossada del *De officiis* de Ciceró feta per fra Nicolau Quilis, del primer terç del segle XV. Hom troba, en les glosses dels termes *poetes tragèdichs, tragèdies, comèdies* i *plants*, les dues i escasses definicions de tragèdia en català medieval, mentre que les altres provenen dels comentaris de Nicholas Trevet a la traducció catalana de Sèneca.[7] Els comentaris i glosses de Quilis són ja prou comuns des del segle XII, on les tragèdies es defineixen per la condició dels personatges i de les accions, que han d'ésser elevats, i per un argument que transcorre des de la felicitat i la prosperitat a la tristesa i l'infortuni, remuntant al llibre VIII, 7, 6, de les *Etymologiae* de sant Isidor el concepte de *«Acta regum et magnatum»*,[8] mentre que el de *«a letis»* que acaben *«in tristibus»* és freqüent a partir del segle XII.

Ja al segle IX, Remigi d'Auxerre, comentant Boeci, fa equivaler tragèdia i *carmen luctuosum*, igualtat que passa a gramàtics importants com Papias i arriba fins a l'influent comentari de Trevet i les tragèdies de Sèneca. En la traducció catalana

(6) H. A. Kelly, *Ideas and Forms of Tragedy from Aristotle to the Middle Age* (Cambridge, Cambridge University Press, 1993), p. 215.

(7) J. Pujol, «El desenllaç tràgic del *Tirant lo Blanc*, *Les Troianes* de Sèneca i les idees de tragèdia al segle XV», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLV (1995-1996 [1997]), pp. 53-55.

(8) H. A. Kelly, *op. cit.*, pp. 38-40.

d'aquestes s'inclou una breu introducció dels arguments: «He són dites tragèdies per ço com contenen dictats plorosos de crueltats de reys he grans prínceps»,[9] i més endavant aclareix «que al poheta tràgich se pertany de descriure los dolorosos actes e desaventures dels grans e nobles hòmens».[10]

Tragèdia, ja ho hem dit, equival a plany o lamentació. Al mateix temps, els *casus magnorum* i les *desventures* estableixen una relació entre les tragèdies i les intervencions de la fortuna que va subratllar Boeci i que van desenvolupar els comentaristes subsegüents. Si Guillem de Conches, un d'ells, feia destacar aquest valor en l'oposició *prosperitas* \ *adversitas*, Trevet ho explicità més: «*nihil aliud continebant quam mutabilitate fortune*».[11] Geoffrey Chaucer tragué un òptim partit de la suma entre una hàbil combinació de l'eclosió Boeci-Trevet i els *exempla* del *De casibus* de Boccaccio, que s'avé molt bé a la concepció tardomedieval de la tragèdia.

La *Tragèdia de Caldesa* és una lamentació adolorida en què l'autor assumeix en la pròpia persona literària el desengany que d'una manera o altra travessa la gran majoria de les seves altres proses. El "jo" corellià hi ressalta i s'hi lamenta de la fortuna, de la qual és víctima, com en la *Tragèdia* de mossèn Gras, on hi ha prou fortuna canviant i prou contrastos entre la «passada prosperitat i la present misèria».[12]

Hom ha formulat el problema de què havia après Corella, si creia que amb un final desgraciat n'hi havia prou per fer una tragèdia.[13] Però, ja sabem que no és solament qüestió de finals desventurats, sinó també de lament i fortuna, i especialment perquè conté la lleu incongruència de situar al mateix nivell la literatura i la teoria literària. Sèneca li fornia fragments de prosa adequats a la manifestació literària del dolor i arguments eminentment catastròfics que porten incorporada la reflexió sobre la inestabilitat de la fortuna i la fragilitat dels béns mundans, essent rebut amb tot el pòsit de concepcions medievals d'allò que és una tragèdia, d'on ve que la lectura en quedava condicionada per la catàstrofe i els planys. Altrament, eren absents de l'horitzó teòric de la baixa edat mitjana els aspectes tècnics del teatre antic, i l'element escènic es projectava sobre el pla retòric d'un discurs escrit que fingeix ésser parlat. Els escriptors, un cop descobert Sèneca, no saberen modificar els continguts de les seves categories crítiques. Nicholas Trevet, davant el descobriment de les tragèdies de debò, no va fer sinó acomodar-hi les definicions que havia après d'Isidor. No és gens rellevant, doncs, l'influx directe de Sèneca en el camp de les teories literàries.[14]

La introducció

El paràgraf 1 desenvolupa, a les primeres ratlles, un motiu temàtic preferit per Ausiàs March: el de la voluptat del dolor; un dolor, en Corella, pertinaç, amb el qual l'autor se sent identificat, segons que ens ho diu directament, sense didactismes ni comentaris amplificadors.

(9) T. Martínez, ed., L. A. Sèneca, *Tragèdies. Traducció catalana medieval amb comentaris del segle XIV de Nicolau Trevet*, 2 vols. (Barcelona, Barcino, Els Nostres Clàssics, Col·lecció B, 14 i 15), I, p. 103.

(10) T. Martínez, ed. cit., I, p. 121.

(11) H. A. Kelly, *op. cit.*, p. 128.

(12) M. de Riquer, ed., Mossèn Gras *Tragèdia de Lançalot. Amb el facsímil de l'incunable* (Barcelona, Quaderns Crema, 1984), pp. 17-18. H. A. Kelly, *op. cit.*, p. 216; aquest autor en el seu llibre s'ocupa de la *Tragèdia de Caldesa* i la *Tragèdia de Lançalot*.

(13) F. Rico, «Pròleg» a l'ed. Joan Roís de Corella, *Tragèdia de Caldesa i altres proses* (Barcelona 1980, MOLC, 50), p. 16.

(14) J. Pujol, *op. cit.*, pp. 60, 61.

Amb dues frases retòriques que s'encadenen, Corella fa ressaltar centralment la problemàtica que el preocupa, en posar la seva dolença per damunt de la dels damnats, i fa una suposició no menys retòrica: no vol morir per poder, hiperbòlicament, mantenir la sofrença en vida més que no pas la que senten les ànimes de l'infern, amb ressons d'uns temes que fiblen també la sensibilitat d'Ausiàs March. Corella tracta el tema amb extrema precisió, estilització i sentit esquemàtic quan fixa la hipèrbole del dolor.

Un altre motiu és la causa nefanda de tal dolor, causa que introdueix el tema central retòric de la *Tragèdia*, és a dir, el *pecat*. El mot *culpa* és explícit a la tercera interrogació retòrica; una culpa sense perdó possible i que evoca seguidament l'infern i els esperits immunds.

Arribat fins aquí, l'autor demana l'ajut i l'aquiescència còsmica per al seu dolor, en un paisatge apocalíptic. Hi retreu el caos originari i les penes dels condemnats, tot preparant un seguit de molt d'efecte d'*adynata* de tradició clàssica, però molt mesclats amb termes cristians de la proximitat del Judici Final, com els rius parats i les muntanyes en moviment, les tenebres impenetrables i la fi del temps.

Corella, amb una altra interrogació que tanca el text 1 i que se situa fora del context d'aquest, canvia de tonalitat, en el sentit que la culpa enunciada té els seus fonaments en una història crua i despullada, de la qual ens donarà seguidament els precedents i el desenllaç, i ens dirà, abans, el lloc i el temps en què s'esdevingué.

A la present introducció, estilísticament molt carregada, hom ha observat la presència possible de decasíl·labs incorporats d'una manera o altra en la prosa.[15]

On i quan

Retoritzadament Corella, al paràgraf 2, ens indica el lloc i el temps en què s'esdevingué la malastruga història: dins Europa i Espanya, en el Regne de València i a la ciutat del mateix nom, durant el regnat de Joan II, que succeí el Magnànim el 27 de juny de 1458. Hi exalta la bellesa, el comport, la gràcia i la singularitat sense parió d'una *ínclita donzella*, davant la qual seria va lloar qualsevol altra dona, la qual, atenent els serveis que ell des de temps li retia abnegadament i dolorosa, determinà acollir-lo benvolentment, a ell i els seus cansats pensaments.

A part del lloc, detallat amb prou exactitud i amplitud, és encara interessant poder precisar més la possible data dels esdeveniments aquí a penes enunciats. El juny de 1458, tot just iniciat el regnat de Joan II, fóra el primer símptoma temporal que ens és insinuat. Però, com ja he dit en un altre lloc,[16] podem acostar-nos-hi més gràcies a una al·lusió del *Debat de Caldesa* que ens situa la data de la traïció de la dona segurament el juliol de l'esmentat any.

Ja sé que precisions d'aquesta mena alarmen els teoritzadors del fet literari, per tal com l'anècdota central de la *Tragèdia* ja es deixa sentir al fons d'altres textos de Co-

(15) L. Badia, «Ficcció autobiogràfica i experiència lírica a la *Tragèdia de Caldesa* de Joan Roís de Corella», *Homenaje al profesor Antonio Vilanova* (Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989). Treball reproduït, amb correccions, dins, de la mateixa autora, *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March* (València: Institut Universitari de Filologia Valenciana. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), pp. 73-79; vegeu la p. 74, on n'enregistra fins a sis.

(16) J. Romeu i Figueras, «Dos poemes de Joan Roís de Corella: *A Caldesa* i *La sepultura*», *Miscel·lània Sanchis Guarner* (Universitat de València, 1984), pp. 299-308; vegeu la p. 302. Reproduït, del mateix autor, a *Quatre lectures de poesia medieval. Ramon Llull, Jordi de Sant Jordi, Ausiàs March, Joan Roís de Corella* (Barcelona, Edicions de la Magrana, 1991), pp. 79-114. I a *Miscel·lània Sanchis Guarner*, III (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992), pp. 109-138.

rella amb arguments dispars i que la imatge de Caldesa s'endevinaria rere les repetides versions que l'escriptor donà a la idea que «amor és tal, que, si us obre la porta, / tard s'esdevé que pels altres la tanque», i que el ressentiment, la ira i la decepció que ell degué sentir després d'haver estat enganyat, li farien veure en les faules d'Ovidi unes sinopsis susceptibles de reflectir-los.[17] Però és un fet sabut i repetit que rere la ficció i l'experiència literàries de vegades hi ha un sosteniment, proper o llunyà, tant se val, d'origen biogràfic. En realitat, és indiferent qui hagi estat la *dama*, l'*ínclita donzella* i la *bella senyora* de sobrenom Caldesa,[18] figura de la màxima ambigüitat,[19] que protagonitzà un cicle poètic dins l'obra corelliana, perquè allò que importa és la imatge borrosa i escàpola que realment degué existir i que amargà fins a la ira, el blasme i el profund desencís el Corella amant i traït. Sense aquesta presència primera i evanescent, tindrien prou fonament, personalitzat i emblemàtic, els textos corellians del cicle de Caldesa? No suposa ja una autèntica experiència humana convertible en literatura?

La traïció de Caldesa

Corella s'estén encara, a l'apartat 3 sobre la llarga relació amorosa entre ell i Caldesa, el contentament de l'amada als serveis i a les belles paraules de l' amador i la seva rendició benvolent a tal amor. Però tot seguit al·ludeix ja als inicis del falliment femení, quan es refereix a la seva anada a la casa d'ella i l'excusa d'aquesta de no poder rebre'l, pretextant que esperava la visita d'una altra persona amb la qual havia de resoldre breus qüestions urgents, després de les quals tornaria a ell per tal de passar tots dos el dia junts i sense que ningú els separés, acordats per una *estrema benvolença*.

Romangué tot sol en la cambra, diu a 4, que ella tancà prèviament, esperançat per les paraules de Caldesa. L'habitació era tenebrosa, de tal manera que li semblà, dues hores després de migdia, que era de nit, o que Apol·lo amagava la seva cara *a la hora que tant desonest crim se cometia*. L'estat i la primera sospita de Corella, l'autor els detalla a l'apartat 5: així passà aquell nefast dia tot sol, només acompanyat de molts pensaments i ple de dubtes. Es llançà sobre el llit, aclaparat d'enuigs i temors, i esperà la fi de la interminable tarda. Inquiet i intranquil, passejà per la cambra, i, alçant els ulls a *una pocha finestra* que donava al pati, pogué veure un home que passejava amb actitud d'esperar algú i responent als qui per *la bella senyora* demanaven, que estava ocupada en feines secretes i importants.

La traïció és narrada a 6, just al centre del relat i de la nostra atenció. Amb veu misericordiable i recordant de prop el tema sacre de l'*Stabat mater*, Corella s'adreça als *hoints* i demana misericòrdia, per descriure hiperbòlicament la traïció de Caldesa: ja de vespre, la *tant estimada donzella*, sortint d'una cambra, es lliurava a un enamorat amb moltes mostres d'amor *de honestat enemigues*, que deixa de descriure amb detall per la grandesa de la desventura que l'afecta. L'enamorat acomiada Caldesa amb un

(17) F. Rico, *Primera cuarentena y tratado general de la literatura* (Barcelona, El festín de Esopo, 1982), p. 91.

(18) Cf. J. Parramon, «Roís de Corella i l'enigma de Caldesa», *Estudis de llengua i literatura catalanes*, XXX (*Miscel·lània Germà Colón*, 3) (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), pp. 69-79.

(19) F. Rico, «Pròleg» cit.., p. 17.

vulgar *Adéu sies, manyeta!* i un bes que ofengué Corella com seran ofesos els damnats en el Judici Final, tot elevant l'ornamentació retòrica a la màxima hipèrbole.[20]

Hom ha interpretat el passatge de la transgressió de Caldesa com l'aplicació d'un *exemplum* medieval al·legat per Ubertino da Casale a l'*Arbor vitae crucifixae*, en imaginar un marit nobilíssim que havia corregut el món fins a trobar la millor de les esposes i en preguntar-se quin no seria el seu dolor «*si illa in oculis sponsi uilissimum ribaldellum et nigerrimum ethiopem acceperit et amaret et stercora eius comederet, et de ipsis totam faciem suam deturperet, et sic diceret sponso: 'Modo deosculare, quia me in alia forma habere non poteris*»; *exemplum* que també trobem en la *Vita Christi* i el *Terç del chrestià* de Francesc Eiximenis,[21] segons que precisà al seu dia A. Hauf i sobre el qual descansa també el capítol 283 de Tirant.

Hi ha, a més, un corrent crític sobre Corella que veu en la traïció de Caldesa una midons trobadoresca caiguda i la relació dels dos amants com una caricatura sagnant de la *fina amor*.[22] Es tracta d'una estilització de la vella proposta occitana que incorpora el complex discurs antiamorós que la baixa Edat Mitjana acumula a partir del segle XIII.[23] El perfil que adquireix Caldesa contrasta sensiblement amb les estimades idealitzades tipus Beatriu o Laura i és proper de la traïdora carnalitat dels poetes elegíacs llatins.[24] L'ideal de Caldesa cau, en definitiva, perquè l'amor és una mentida i un atzucac, com havia subratllat amb insistència Ausiàs March. L'amor és sols l'explosió criminal del desig de la carn i tots els afalacs que l'envolten són vehicle de la pitjor de les concupiscències, marginal a qualsevol decisió ètica.

Com un mer compàs d'espera s'estén el paràgraf 7, en el qual sobresurten detalls narratius del comportament de Caldesa que ofenen l'espectador de la cambra a les fosques, és a dir, la genuflexió servil davant l'amant amb qui ha passat tant de temps i l'absència del qual deplora; l'acostament d' ella a un pou proper d'on extreu aigua per a dissipar la xardor i el color de la seva cara, que havia pres en l'exercici amorós; i la tornada a Corella amb fingiment d'alegria de la seva vista, tant com havia mostrat dolor per la partença del rival. L'autor hi descriu bellament i retòrica l'aspecte maculat de Caldesa, talment roses i lliris masegats per mans brutes, per tal com el galant que havia estat amb ella *era en estrem no conforme al delicament de tan tendra donzella*. Retorna a Corella tot demanant-li si l'espera li havia estat enutjosa i excusant-se en feines que havia de resoldre personalment. Amb un llarg període parentètic, Corella invoca la pietat de Crist pel falliment de Caldesa, insistint en el concepte de culpa, per a la qual voldria una segona Redempció, i insinua ja un cert moviment de compassió i perdó, acabat el qual ens diu que, amb gran treball, extrem dolor i la vista baixa, formulà en vers –*en dos cobles*– les raons poètiques següents.

Aquestes raons les exposa, doncs, en dues cobles de versos decasíl·labs clàssics en estramps, al paràgraf 8. Remarquem, de pas, que en la poesia catalana antiga cobla significava estrofa, la designació d'aquesta darrera essent força recent en les nostres lletres.

(20) L. Badia, «Ficció ...» cit., p. 81.

(21) F. Rico, *Primera cuarentena* cit., p. 92.

(22) L. Badia, «*Aucis Amors*. Teoria i pràctica del desengany d'amor segons Joan Roís de Corella», *Literatura medieval. Actas do IV Congresso da Associação Hispánica de Literatura Medieval*, III (Lisboa 1993), p. 278.

(23) L. Badia, «'En les baixes antenes de vulgar poesia': Corella, els mites i l'amor», dins *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella. Estudis sobre la cultura literària de la tardor medieval*, de la mateixa autora (Barcelona, Quaderns Crema, 1988), p. 166. L. Badia, «Ficció...» *op. cit.*, p. 78.

(24) L. Badia, «'En les baixes antenes'», cit., p. 166.

És un poema ben treballat, amb una primera part de la cobla primera tractada en *adynata* o impossibles, d'una manera apocalíptica mostrant catàstrofes còsmiques si ell mai més torna a servir Caldesa (v, 7); bufarà fort la tramuntana, els cels cauran a trossos, l'esfera celeste es refredarà, hom veurà el centre del món, la lluna serà tinta de sang i el sol, enfosquit, perdrà la seva forma. A la segona part de la cobla primera (vs. 8-14), no menys hiperbòlica, Corella desitja per a la seva mort un destí de maleït i d'ànima en pena, si és que ha de tornar a veure la traïdora (v. 14): que el seu cos, ella contemplant-ho, sigui pecejat i, esdevingut pols, no tingui sepultura, que la terra no rebi tan criminal cendra, ni que ningú desitgi la pau i un bon repòs a l'anima maleïda. Hom ha vist concomitàncies entre la primera part de la cobla i el poema LXXXVII d'Ausiàs March, i entre la segona i el poema XCIX del mateix poeta.

A la segona cobla, Corella s'automaleeix en termes extrems, sense, però, que hi hagi maldit o misogínia ni insult per a la qui el va trair. De fet, ens trobem en l'abisme del desencís i el desengany. Si mai li diu *senyora*, en termes fet i fet d'amor cortès, aleshores que tothom ignori el dia de la seva naixença, no sigui per ningú esmentat el seu nom abominable, sinó que, ignorat de tots, el seu ésser *sia passat com un vent*, com un hàlit o com un huracà, tant se val, i no quedi res d'ell en el món, talment com si la seva existència hagués estat un somni o una il·lusió fugaç, diu en la primera part de la segona cobla (vs. 15-22). I, reincidint en certa manera en el que ha dit a la segona part de la primera, a la segona d'aquesta demana per al seu cos de finat, si gens en resta, que sigui past de salvatgines i que cadascuna d'elles en prengui una petita porció, de manera que el seu sepulcre estigui repartit en tants llocs que en el Judici Final no trobin la seva carn i no pugui ressuscitar.

Al paràgraf 9, Corella reporta la consciència de gran culpa per part de Caldesa, prou evident en els versos del poeta. De manera que amb diversitat de manifestacions de profund dolor, amb veu dolorosa i *delicada*, impossible de descriure, ella respongué, també en *rims estramps*, amb la cobla que segueix, amb gestualitat avinent al significat de les paraules.

Caldesa, en els seus estramps del paràgraf 10, amb to llastimós i misericordiable admet la seva culpa; evoca el càstig de l'infern; demana la mort mateixa, si s'esdevé en els braços d'ell; al·ludeix la venjança fins a la mort que mereix el seu crim; anirà peregrinant pel món portant cilici; res del que ja està fet no pot esborrar-se; promet esmenar-se; i acaba comparant-se a la Magdalena –la història de la qual Corella amb tanta dignitat i eficàcia escriví en una de les seves obres més notables–, havent Caldesa demanat pietat abans pel pecat comès, com intuint la predisposició de l'amant traït al perdó. La versió del *Jardinet d'orats* acaba aquí com a final plausible.

Els dos darrers paràgrafs

Però el manuscrit Mayans continua amb els subsegüents paràgrafs 11 i 12.

En el primer, Corella hi fa palès el desconcert que semblants paraules produeixen en el seu ànim, i afirma que amb preu de la seva vida voldria poder redimir l'error gran comès per Caldesa. Desitjaria oblidar el passat perquè el present li fos consol i comprensió. I s'alegraria que tan bella, gentil i entenimentada persona ell pogués haver, mentre que la seva altra personalitat –Caldesa és ambigua, com sabem, i capaç de desdoblar-se–, feta de falliments, mòbil voluntat i falsedat en l'amor, fos destinada a *qui indignament la havia tractada.*

Al 12, acomiadant-se, Corella manifesta que partí de la cambra sinistra, confús entre tants pensaments encontrats. Ha pres ara la ploma, tot al·ludint la funció catàrtica del fet literari, i escriu el seu relat amb la pròpia sang –tret que recorda la ficció epistolar– per tal que el color de la tinta sangonosa, de sang, i el dolor que el percudeix s'avinguin conformadament a la rojor llur, podem interpretar *in extremis.*

JOSEP ROMEU I FIGUERAS
Universitat Autònoma de Barcelona